

Instytut Pamięci Narodowej - Bydgoszcz

<https://bydgoszcz.ipn.gov.pl/byd/aktualnosci/186136,100-rocznica-odslonienia-pomnika-powstancow-wielkopolski-ch-w-Brzozie-3-czerwca-2.html>
05.05.2024, 06:03

100. rocznica odsłonięcia pomnika powstańców wielkopolskich w Brzozie, 3 czerwca 2023

3 czerwca 2023 r., od godz. 10:00, w Brzozie pod Bydgoszczą odbyły się uroczystości upamiętniające powstańców wielkopolskich. Instytut Pamięci Narodowej ufundował tablicę z informacjami dotyczącymi historii pomnika, poświęconego uczestnikom zrywu oraz bitwy o Brzozę w 1919 r.

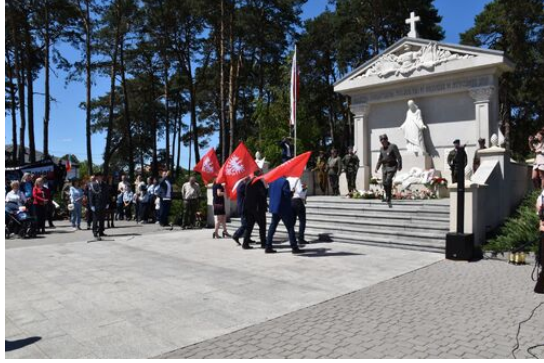

Uroczystości zorganizowali:

- Wójt Gminy
- Przewodniczący Rady Gminy
- Gminne Koło Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego.

Patronat nad wydarzeniem sprawował Instytut Pamięi Narodowej oraz Starosta Bydgoski

W programie m.in. odsłonięcie tablicy pamiątkowej ufundowanej przez Delegaturę w Bydgoszczy oraz wernisaż wystawy okolicznościowej IPN. Szczegóły w załączniku►

Poniżej prezentujemy tekst umieszczony na tablicy pamiątkowej:

BITWA O BRZOŻĘ

Bezpośrednim skutkiem przybycia Ignacego Jana Paderewskiego do Poznania 27 grudnia 1918 r. był wybuch antyniemieckiego powstania. W ciągu kilku dni ogarnęło ono swoim zasięgiem niemalże całą Wielkopolskę, w tym ziemie dzisiejszego województwa kujawsko-pomorskiego.

Na początku stycznia 1919 r. do walki ruszyli powstańcy pod dowództwem ppor. Pawła Cymasa, wyzwalając kolejno Trzemeszno, Mogilno, Strzelno, Kruszwicę oraz Inowrocław. W

Inowrocławiu sformowano 2 bataliony piechoty, które stały się załącznikiem 1 i 2 Pułku Grenadierów Kujawskich. W połowie stycznia 1919 r. powstańczy front zatrzymał się na linii Rynarzewo-Zamość-Brzoza, gdzie Niemcy skoncentrowali swoje siły, aby nie dopuścić do zaatakowania Bydgoszczy.

Celem oddziału ppor. Pawła Cymśa było opanowanie Brzozy wraz z dworcem kolejowym, aby zablokować możliwość odbicia uprzednio wyzwolonych terenów. 20 stycznia 1919 r. powstańcy wyruszyli do Złotnik Kujawskich i jeszcze tego samego dnia podjęli próbę opanowania Brzozy. Późnym wieczorem oddziały polskie rozpoczęły natarcie w kierunku wsi. Pomimo ostrzelania przez Grentzschutz powstańcy wykonali zadanie. Niemcy cofnęli się w stronę Bydgoszczy, gdzie otrzymali posiłki i po przegrupowaniu przeszli do kontrataku. Polacy zostali wyparci w kierunku Nowej Wsi Wielkiej, a Brzoza znalazła się w rękach niemieckich. Ponadto nad ranem 21 stycznia do walki włączył się niemiecki pociąg pancerny, którego ostrzał dodatkowo zdziesiątkował powstańcze szeregi. W walce zginęło 19 powstańców, a 12 z nich pochowano na pobliskim wzgórzu zwanym Kozakiem.

W 1938 r. wydano okolicznościowy zbiór wspomnień powstańców, którzy wzięli udział w potyczce. Starszy sierżant Jan Popiołkiewicz wspominał to wydarzenie w następujący sposób: Dnia 20 stycznia 1919 r. na zarządzony alarm stanął baon na placu alarmowym gotowy do wymarszu. Po krótkiej chwili nastąpił wymarsz na dworzec. Tutaj zostaliśmy załadowani do pociągu i nastąpił odjazd w kierunku Bydgoszczy (...). Ludność miasta tłumnie wiwatowała na cześć odjeżdżających żołnierzy na pole walki – a samo wojsko z pieśnią na ustach opuszczało Inowrocław, wiedząc o tym, że idzie walczyć o świętą sprawę. Duch ofensywny wśród żołnierzy był bardzo duży. Tutaj [w Złotnikach Kujawskich] rozdzielił się nasz batalion na dwie grupy, z których jedna szła szosą w kierunku na Bydgoszcz, a druga, w której ja się znajdowałem, zboczyła na płn.-wsch. i szła marszem ubezpieczonym drogą polną przez las z zadaniem okrążenia Brzozy i natarcia od strony wschodniej. Marsz był bardzo uciążliwy, gdyż w przeddzień spadł obfity śnieg, do tego noc i las. (...) Pozycje zajęliśmy na skraju lasu, a na rozkaz miało nastąpić natarcie na wioskę Brzoza. Nagle na prawym skrzydle mojej kompanii rozpoczęła się strzelanina (...). Moment ten wykorzystały oddziały niemieckie i bez zdradzenia swojej obecności, wycofały się z wioski na przeciwległy, zachodni skraj, i tutaj zajęły pozycję obronną, która była już z góry przygotowana. (...) Już zbliżaliśmy się do skraju lasu (...). W tym momencie otworzył nieprzyjaciel silny ogień karabinowy na naszą nacierającą tyralierkę (...). Walka stawała się dla nas coraz nieznośniejsza (...) Wobec poniesionych strat i wyczerpania się amunicji, sytuacja była dla nas beznadziejna, z racji tej była zmuszona moja kompania wykonać odwrót (...). Na polu walki pozostało kilkudziesięciu zabitych, którzy pochowani zostali we wspólnej mogile. Na utrwalenie pamięci tej pamiętnej bitwy i na cześć poległych bohaterów, postawiło społeczeństwo wspólny pomnik.

Wspomnienia Teresy Guzik z d. Lepczyńskiej ukazują dramat powstańców z innej perspektywy: Wieczorem 20 stycznia usłyszeliśmy strzały. W pewnej chwili ktoś zaczął pukać do drzwi. Gdy tata z mamą Augustą Lepczyńską otworzyli drzwi, w progu stanęło dwóch powstańców przytrzymujących trzeciego rannego. Wprowadzili go do domu, a sami

ruszyli do dalszej walki. Ranny został opatrzony i położony do łóżka. W obawie przed Niemcami ukryliśmy go w piwnicy, dając mu dużo pierzyn i poduszek, by nie zmarł. Na drugi dzień rano widzieliśmy przez okno, jak od strony Bydgoszczy przyjechał pociąg pancerny, zatrzymał się na przejeździe i wysiadł z niego oddział Niemców, który pomaszerował w stronę wsi. Byliśmy z mamą w lazarecie, gdzie rozmawialiśmy z rannym powstańcem z Torunia, razem z nim było jeszcze dwóch rannych. Wszyscy trzej zostali zastrzeleni przez niemieckiego żołnierza, który przy furtce wyznał to mojej mamie. A nasz ranny po wyzdrowieniu wrócił do swoich w okolicach Nowej Wsi Wielkiej. Po odzyskaniu niepodległości odwiedził nas, by podziękować za ocalone życie. Nazywał się Stanisław Szczepczyński i pochodził z Gąsawy.

MOGIŁA I POMNIK POWSTAŃCÓW

O tym, że pamięć powstańczej batalii o Brzozę była żywa wśród miejscowej społeczności, świadczy fakt, że już od stycznia 1923 r. trwała zbiórka funduszy na budowę pomnika. Prowadził ją Komitet Budowy Grobowca Powstańców w Brzozie.

27 maja 1923 r. odbyła się uroczystość odsłonięcia i poświęcenia monumentu. Pomnik zaprojektował Władysław Gaca, a dekoracje wykonała firma Maksymiliana Rutkowskiego. W wydarzeniu wzięli udział przedstawiciele władz samorządowych z prezydentem Bydgoszczy dr. Bernardem Śliwińskim na czele, wojskowych oraz duchownych. Okazałe upamiętnienie otrzymało formę zdobionego rzeźbami i dekoracją reliefową portyku z naczółkiem. Pole tympanonu wypełniały motywy wojskowe, a pod nim napis: „NASZYM BOHATEROM POLEGŁYM W BRZOZIE W STYCZNIU 1919”. W centrum umieszczono wysoki cokół z sylwetką Chrystusa, poniżej którego znajdowała się postać rannego powstańca. Po obu stronach figury znajdowały się tablice z nazwiskami poległych, a całość wieńczył krzyż. W okresie międzywojennym przy pomniku odbywały się liczne uroczystości państwowe oraz patriotyczno-religijne.

15 maja 1938 r. dokonano konsekracji kościoła w Brzozie z udziałem ks. kardynała Augusta Hlonda, z tej okazji wydana została publikacja „Poległym na chwałę żywym na otuchę” zbierająca wspomnienia uczestników i świadków bitwy o Brzozę.

Latem 1940 r. pomnik został zniszczony na polecenie niemieckiego okupanta konsekwentnie zacierającego wszelkie ślady polskości. Niemcy zmusili do tego czterech Polaków – jeden z nich, Jan Woźniak, wspominał: (...) na rozkaz Niemców musieliśmy przewrócić pomnik. Po podcięciu ściany pomnika zahaczyliśmy od góry pomnik linami i cztery konie pociągnęły go w kierunku schodów. Całość gruzów zasypaliśmy piachem. Po wojnie w miejscu dawnego monumentu ustanowiono drewniany krzyż.

Dopiero 27 września 1964 r. dokonano odsłonięcia, znacznie skromniejszego niż pierwotne, upamiętnienia z napisem o treści: „BOHATEROM POWSTANIA WIELKOPOLSKIEGO POLEGŁYM 20 STYCZNIA 1919 ROKU W WALCE Z PRUSKIM ZABORCĄ O WOLNOŚĆ ZIEMI

BYDGOSKIEJ. SPOŁECZEŃSTWO POWIATU BYDGOSKIEGO”. Nie spełniało ono jednak społecznych oczekiwań.

W 2005 r. powstał Gminny Komitet Odbudowy Pomnika dążący do odtworzenia pomnika w formie z okresu międzywojennego. Staraniem wielu osób rekonstrukcja monumentu stała się faktem.

W 2010 r. szczątki dwunastu poległych powstańców zostały ekshumowane i 11 listopada tego roku pochowane w pobliżu pomnika. 15 stycznia 2012 r. nastąpiło uroczyste odsłonięcie i poświęcenie miejsca pamięci. W ceremonii z udziałem wojskowej asysty honorowej uczestniczyli ks. bp Jan Tyrawa, wojewoda, przedstawiciele marszałka województwa, władz wojskowych i powiatowych, rodziny powstańców, młodzież szkolna, poczty sztandarowe i grupa rekonstruktorów historycznych. Pomnik upamiętnia bohaterską walkę powstańców wielkopolskich oraz stanowi miejsce ich wiecznego spoczynku. Jest też dowodem na to, że powstańczy zryw sprzed ponad 100 lat stanowi ważny punkt odniesienia dla mieszkańców naszego regionu, a pamięć o poświęceniu przodków jest wśród nich obecna.

PLIKI DO POBRANIA

[Zaproszenie \(jpeg, 182.91 KB\) 04.06.2023 15:00](#)